

Олена Анатоліївна Острианська,
кандидат педагогічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
лабораторії дошкільного виховання
Інститут проблем виховання НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 373.5.016:056.87

ПОДОЛАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ ТРУДНОЩІВ СТАРШИМИ ДОШКІЛЬНИКАМИ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МІЖОСОБИСТІСНОЇ ЗЛАГОДИ

В статті представлені результати взаємодії лабораторії науково-дослідницького інституту з вихователями експериментальних площадок по виявленню і усуненню комунікативних труднощів як бар'єра в формуванні міжособистісного згодування у старших дошкільників в дошкільному освітньому закладі.

Ключевые слова: науково-дослідницька робота, експериментальні площадки, взаємодія, міжособистісне згодування, комунікативні труднощі, вихователі, старші дошкільники.

In the article the results of co-operation of laboratory of research institute are presented with the educators of experimental establishments on overcoming of difficulties of intercourse as a barrier in forming of interpersonality consent for children 5–6 years in preschool educational establishment.

Key words: research work, experimental establishments, co-operation, collaboration, intercourse, interpersonality consent, teachers, children of 5–6-years of preschool age.

Успішний соціальний розвиток старшого дошкільника, однією з істотних ознак якого є здатність до ефективної міжособистісної взаємодії з однолітками та вміння конструктивно розв'язувати конфліктні ситуації, можливий лише за наявності у вихованця певного рівня культури взаєморозуміння, здатності встановлювати міжособистісну злагоду. Тому важливим завданням вихователів ДНЗ є сприяння накопиченню досвіду старших дошкільників у встановленні позитивних відносин з однолітками та формування міжособистісної злагоди. Фахівці лабораторії дошкільного виховання Інституту проблем виховання НАПН України активно розробляють науково-дослідну тему «Науково-методичне забезпечення формування базових якостей старшого дошкільника в дошкільному навчальному закладі», зокрема проблему формування у старших дошкільників міжособистісної злагоди у ДНЗ та ефективно впроваджують її на експериментальних майданчиках Полтави.

Метою статті є характеристика результатів взаємодії лабораторії науково-дослідного інституту з вихователями експериментальних майданчиків із подолання комунікативних труднощів дитини як бар'єра у формуванні міжособистісної злагоди у старших дошкільників у ДНЗ.

У процесі міжособистісної взаємодії старших дошкільників з однолітками відбувається *комунікація* (обмін інформацією), *інтерація* (обмін діями), *соціальна перцепція* (сприйняття і розуміння дошкільником іншої дитини). Основними механізмами пізнання іншої дитини (партнера зі спілкування) виступають ідентифікація (уподібнення) і рефлексія (усвідомлення, яким саме сприймають суб'єкта спілкування інші люди) [1].

Як свідчать результати цілеспрямованих педагогічних спостережень за проявами комунікативного компонента міжособистісної злагоди дітей, здійснені у процесі констатувального експерименту комунікативні успіхи або проблеми міжособистісної взаємодії з однолітками зумовлюють психоемоційний стан, самооцінку, розвиток особистісних якостей старших дошкільників. Тому своєчасне діагностування та застосування вихователями завдань, спрямованих на попередження та подолання комунікативних труднощів дітей, дозволило значно підвищити якість комунікативного компонента міжособистісної злагоди дітей старшого дошкільного віку у процесі взаємодії з однолітками.

Застосовуючи теоретичні дослідження комунікативної культури дошкільників [1; 2] та результати проведених психолого-педагогічних спостережень можна стверджувати, що специфіка прояву комунікативного

компонента міжособистісної злагоди у взаємодії старших дошкільників з однолітками характеризується такими *істотними ознаками*:

1) взаємодія з однолітками була емоційно насиченіша, ніж із дорослими, у деяких випадках супроводжувалася різкими рухами, підвищеними інтонаціями, сміхом, галасом; дошкільники були більш розкуті, імпульсивні, вживали лексику зрозумілу для дитячої субкультури, виявляли творчість, вільно самореалізувалися;

2) взаємодія з однолітками переважно не мала жорстких норм і правил, яких діти дотримувалися при спілкуванні з дорослими;

3) взаємодія з однолітками характеризувалась переважанням ініціативних висловлювань над відповідями (діти частіше висловлювалися самі, ніж повністю вислуховували іншого, кожен говорив про своє, не слухаючи і перебуваючи один одного);

4) під час взаємодії з однолітками дитина не завжди уважно вислуховувала та підтримувала їх ініціативу або прагнула відповісти на запитання, виконати завдання;

5) під час взаємодії з однолітками деякі діти прагнули керувати та контролювати їхні дії, робити зауваження, вчити, показуючи або нав'язуючи власний зразок поведінки, спосіб діяльності й порівнюючи інших дітей із собою.

Наведені прояви реалізації *комунікативного компонента у взаємодії старших дошкільників із однолітками* в деяких випадках значно утруднювали процес налагодження міжособистісної злагоди. Якщо на шляху досягнення цілей у дітей виникали внутрішні або зовнішні перешкоди, то це призводило до:

- підвищення нервово-психічної напруги, наростання негативних емоцій відносно до партнера зі взаємодії;
- демонстрації нерозуміння дітьми один одного, прояву таких неконструктивних форм міжособистісної взаємодії, як агресивність, демонстративність, імпульсивність, конформність.

Міжособистісна незгода старших дошкільників із однолітками виникає в ситуаціях *утрудненої міжособистісної взаємодії*, коли одна або обидві дитини є суб'єктами *утрудненого спілкування*, які з різною мірою усвідомленості та спрямованості перешкоджають задоволенню потреб та досягненню цілей один одного. У результаті старші дошкільники відчують гострі емоційні переживання, демонструють неузгодженість дій, виявляють комунікативну неадекватність.

У процесі розроблення та реалізації завдань для формування комунікативного компонента міжособистісної злагоди та з метою подолання комунікативних труднощів дитини, як бар'єру у формуванні злагоди між старшими дошкільниками, ми застосовували теоретичні положення Г. Г. Самохвалової [2]. Дослідниця в структурі комунікативного потенціалу особистості дитини дошкільного віку виділила такі взаємопов'язані рівні: *базовий, змістовий, операціональний, рефлексивний*.

Результати експерименту підтвердили, що лише зв'язок всіх рівнів *комунікативного компонента міжособистісної злагоди* у старших дошкільників забезпечує реалізацію *цілісної комунікативної дії*, спрямованої на ефективне розв'язання завдань спілкування у ході міжособистісної взаємодії з однолітками. Недостатній розвиток рівнів комунікативного компонента міжособистісної злагоди у старших дошкільників спричиняє ситуації утрудненого спілкування, незгоди, конфліктів, незадоволення власними комунікативними діями у процесі міжособистісної взаємодії з однолітками. Необхідно охарактеризувати, як кожний із рівнів комунікативного потенціалу особистості дитини забезпечує певний аспект комунікативного компонента міжособистісної злагоди з однолітками у різних видах діяльності старших дошкільників. Також потрібно звернути увагу на труднощі, що можуть стати на заваді ефективному формуванню міжособистісної злагоди у дітей старшого дошкільного віку.

1. *Базовий рівень комунікативного компонента міжособистісної злагоди*. Він визначає загальну спрямованість і мотивацію комунікативних дій старшого дошкільника, а також їх адекватність реальним умовам і цілям комунікативної ситуації. Цей рівень містить внутрішні установки й ціннісні орієнтації дошкільників у міжособистісній взаємодії з однолітками. Як свідчать результати констатувального експерименту, у процесі міжособистісної взаємодії старших дошкільників з однолітками базового рівня комунікативного компонента міжособистісної злагоди можуть виникнути базові комунікативні труднощі [2]. Тому в ході експерименту вихователі вирішували різні питання, застосовуючи методи, спрямовані на подолання труднощів:

– *вступу старшого дошкільника в контакт із однолітками*. Це завдання дозволяло дитині подолати постійні сумніви, сором'язливість, тривожність у присутності незнайомих дітей, страх невідповідності власних бажань вимогам ситуації, а також сприяло опануванню вміннями першою почати розмову тощо;

– *емпатії старшого дошкільника до інших*. Такі завдання сприяли опануванню дитиною вміннями співпереживати і співчувати іншій дитині, підвищенню здатності до диференціації емоційних станів партнера, а також допомагали зрозуміти внутрішній стан співрозмовника тощо;

– *дитячого егоцентризму*. Вони сприяли опануванню дитиною вміннями прийняти іншу дитину такою, якою вона є; підвищували здатність вислухати і прийняти інші точки зору, запобігти агресивним діям, проявам егоїзму, впертості, негативізму (як форм незгоди і протесту) тощо;

– *відсутності позитивної установки на іншу дитину*. Завдання такого типу запобігали проявам ворожості, дитячої заздрості, суперництва; прагненню до лідерських позицій через «приниження» і «висміювання» однолітків; очікуванню упередженості й негативного відношення з боку партнерів зі спілкування;

– *неадекватної самооцінки дитини*. Вони сприяли подоланню дитиною невпевненості у собі, активізували комунікативну ініціативу, оволодінню вміннями узгоджувати власні комунікативні дії з потребами партнерів і вимогами комунікативної ситуації, а також запобігали проявам завищеної самооцінки;

– *підвищеної емоційно-особистісної залежності від партнерів по спілкуванню*. Ці завдання сприяли подоланню дитиною страху самопрезентації, опануванню вміннями проявляти у спілкуванні власні прагнення та індивідуальні особливості; запобігали виявам повного підкорення більш значущому партнеру та відмови від власних інтересів у процесі міжособистісної взаємодії, сприяли підлаштуванню до співрозмовника, а також проявам конформізму.

Розроблені нами завдання з метою формування базового рівня завдання для старших дошкільників орієнтували дітей на відкриті відносини з однолітками, діалог і співпрацю, довіру і дружбу, самореалізацію у колективі однолітків. До розробленого комплексу включено завдання, спрямовані на подолання негативних установок щодо однолітків, запобігання проявів ворожості, замкненості, закритості, відсутності терпимості до інакших поглядів і позицій.

2. *Змістовий рівень комунікативного компонента міжособистісної злагоди*. Він забезпечує побудову старшим дошкільником внутрішніх комунікативних програм і планів спілкування з метою задоволення власних потреб та розв'язання конкретних завдань у міжособистісній взаємодії з однолітками. Як свідчать результати констатувального експерименту, за реалізації *змістового рівня* міжособистісної злагоди у процесі взаємодії старших дошкільників комунікативного компонента можуть виникнути змістові комунікативні труднощі [2]. Тому в ході експерименту вихователі вирішували різні питання, застосовуючи завдання на подолання труднощів:

– *пов'язаних з недостатністю комунікативних знань старшого дошкільника*. Завдання такого типу сприяли оволодінню дитиною алгоритмом побудови комунікативної дії, формуванню вміння оперувати комунікативними знаннями; сприяли оволодінню здатністю доцільно обирати оптимальну модель взаємодії; оволодінню знаннями способів впливу на співрозмовників – переконування, навіювання, зараження, наслідування, а також вміннями здійснювати зворотний зв'язок у комунікації;

– *прогнозування*. Ці завдання сприяли оволодінню дитиною вмінням спостерігати за учасниками комунікації; формуванню здатності передбачити можливий розвиток комунікативної ситуації і передбачити конфліктні зіткнення;

– *планування*. Вони сприяли оволодінню дитиною вміннями визначати комунікативне завдання і конкретну мету взаємодії, розчленовувати цілісне завдання на етапи його реалізації, а також встановлювати послідовність комунікативних дій дитини;

– *самоконтролю*. Такі завдання сприяли подоланню дитиною переважання імпульсивних дій над

довільними; опанування вміннями утримувати мету впродовж комунікативного процесу, а також вміннями орієнтуватися не лише на кінцевий результат, а й на процес взаємодії;

– *перебудови комунікативної програми*. Завдання такого типу сприяли опануванню дитиною вміннями відчувати зміни в комунікативній ситуації та підвищували здатність орієнтуватися у змінених комунікативних умовах.

Розроблені нами завдання для старших дошкільників з метою формування змістового рівня орієнтували дітей на побудову розгорнутих логічних програм комунікативної діяльності з однолітками, а саме на: усвідомлення реальної мети спілкування, планування комунікативних дій, обмірковування можливих варіантів просування до визначеної мети. У процесі розробки та застосування завдань ми враховували, що кожна дитина моделює власну комунікативну поведінку, опираючись на індивідуальних особливостях розумових процесів, темпераменту, характеру.

3. *Операціональний рівень комунікативного компонента міжособистісної злагоди* містить систему комунікативних умінь та навичок, що забезпечує виконання старшим дошкільником необхідних вербальних і невербальних комунікативних дій у ході практичної реалізації у міжособистісній взаємодії створених комунікативних планів щодо розв'язання комунікативного завдання.

Як свідчать результати констатувального експерименту, під час реалізації міжособистісної взаємодії старших дошкільників з однолітками операціонального рівня комунікативного компонента міжособистісної злагоди можуть виникнути операціональні комунікативні труднощі [2], що виявляються у невмінні дитини ефективно реалізовувати перевірені на практиці програми комунікативних дій. Тому в ході експериментальної діяльності вихователі вирішували різні питання, застосовуючи завдання на подолання таких труднощів:

– *вербальних*. Такі завдання сприяли опануванню дитиною вміннями грамотно, точно, логічно, зрозуміло висловлювати власні думки у побудові зв'язного та контекстного мовлення; сприяли розвитку використовувати виразні, образні, яскраві засоби мовлення, а також долати фонетичні труднощі, пов'язані з поганою звуковимовою;

– *невербальних*. Ці завдання сприяли опануванню дитиною вміннями адекватно використовувати невербальні засоби спілкування (міміку, жести, пантоміміку), вміннями стримувати бурхливі емоції, здатністю «зчитувати» інформацію з невербальної поведінки співрозмовника, а також сприяли збагаченню арсеналу та диференційованості невербальних проявів;

– *просодичних*. Завдання такого типу пов'язані з характеристиками голосу дитини: монотонна мова, надмірно тиха/голосна мова, швидка/повільна мова, високий/низький голос тощо;

– *екстралінгвістичних* (довгі паузи у процесі мовлення; недоречні позіхання, зітхання, кашель; перебивання співрозмовника сміхом, шморганням тощо);

– *побудови діалогу*. Такі завдання сприяли опануванню дитиною вміннями ставити питання співрозмовнику; формували здатність зайняти провідну позицію у спілкуванні; сприяли опануванню вміннями вислухати партнера, а також встановити зі співрозмовником адекватний зворотний зв'язок.

Розроблені нами завдання для старших дошкільників з метою формування операціонального рівня орієнтували дітей на оволодіння та застосування у міжособистісній взаємодії вмінь *соціальної перцепції* (сприйняття й інтерпретації поведінки інших); вмінь *вербальної дії* (змістовності, грамотності, багатства, виразності, доречності мовлення); вмінь *невербальної поведінки* (використання жестів, міміки, пантоміміки, контакту очей); вмінь *використання паралінгвістичних характеристик* власної мови (тембру, темпоритму, інтонації, гучності, артикуляції).

Визначальну значущість для досягнення міжособистісної злагоди у процесі взаємодії мали завдання, спрямовані на опанування та застосування таких *комунікативних умінь*, як: 1) організувати взаємодію з іншими дітьми; 2) слухати і чути співрозмовників; 3) реалізовувати індивідуальні комунікативні можливості в ситуації спілкування; 4) розуміти специфіку комунікативної ситуації та займати оптимальну комунікативну позицію в контактах; 5) відкрито виражати власне ставлення до співрозмовника; 6) знаходити вихід із конфліктної ситуації; 7) адекватно реагувати на вчинки і вислови партнерів по спілкуванню тощо.

4. *Рефлексивний рівень комунікативного компонента міжособистісної злагоди*. Він містить систему індивідуальних способів і прийомів самоспостереження та самоаналізу, що виступають умовою самовдосконалення дитини у комунікативній сфері та забезпечують оцінювання та аналіз старшим дошкільником власних комунікативних дій у міжособистісній взаємодії з точки зору їх ефективності. Як свідчать результати констатувального експерименту, реалізація міжособистісної взаємодії старших дошкільників *рефлексивного* рівня комунікативного компонента міжособистісної злагоди можуть виникнути рефлексивні комунікативні труднощі [2]. Тому в ході експериментальної діяльності вихователі застосовували такі завдання на подолання труднощів:

– *самоаналізу*. Такі завдання дозволили опанувати вміннями обмірковувати власні дії, відрізнити успішні комунікативні операції від неуспішних; сприяли формуванню здатності аналізувати власні почуття, що виникли у процесі спілкування, визначати емоційне відношення до співрозмовника, а також оцінювати наслідки власних комунікативних дій;

– *самоспостереження*. Завдання такого типу сприяли опануванню дитиною вміннями відслідковувати власні комунікативні прояви; подоланню

установки «перемога за будь-яку ціну», що орієнтує на досягнення мети будь-якими засобами, а також попереджали надмірно позитивне самосприйняття і небажання дитини виявляти власні помилки;

– *самовираження*. Завдання цього спрямування сприяло опануванню дитиною вміннями визначати власні комунікативні можливості й співвідносити комунікативний потенціал із реальними вимогами комунікативних ситуацій; сприяло розвитку вмінь виявляти індивідуальність у комунікативних проявах, а також запобіганню використанню комунікативних шаблонів, штампів і стереотипів;

– *самозміни*. Ці завдання сприяли опануванню дитиною вміннями змінювати власні форми міжособистісної взаємодії, застосовувати не лише звичні комунікативні дії, долати страх використання нових варіантів спілкування, а також виявляти самодостатність у комунікативній сфері.

Розроблені нами завдання для старших дошкільників з метою формування рефлексивного рівня орієнтували дітей на оволодіння й застосування у міжособистісній взаємодії вмінь: самостійно розглядати (розповідати про власну дію, детально пояснити, що і для чого дошкільник робить і говорить з метою усвідомлення сенсу та змісту власних дій); контролювати й оцінювати власні дії (зокрема, комунікативні). Завдання для старших дошкільників були спрямовані на розвиток і забезпечення єдності *внутрішньоособистісних особливостей* (здатності дитини до нескладних форм самовивчення, самовдосконалення, аналізу причинно-наслідкових зв'язків, висловлення сумнівів, реалізації цінностей спільної діяльності) та *поведінкових особливостей* (застосування вищеназваних особливостей до умов різних комунікативних ситуацій).

Таким чином, розроблена та реалізована на експериментальних майданчиках система завдань для розвитку комунікативного компонента міжособистісної злагоди старших дошкільників дозволила дітям подолати комунікативні труднощі, забезпечила цілеспрямовану та ефективну міжособистісну взаємодію на основі адекватного вибору й використання засобів спілкування, вмінь прогнозувати вплив висловлювань на співрозмовників, а також підвищила ефективність формування міжособистісної злагоди дітей у ДНЗ.

Використані літературні джерела

1. *Богуш А. М.* Культура речевого общения детей дошкольного возраста [Текст] / А. М. Богуш, Е. П. Аматыева, С. К. Хаджирадева. – Харків: Ранок, 2013. – 288 с.

2. *Самохвалова А. Г.* Коммуникативные трудности ребенка: проблемы, диагностика, коррекция: Учеб.-метод. пособие [Текст] / А. Г. Самохвалова. – СПб.: Речь, 2011. – 432 с.